

FoTRRIS

Fostering a Transition towards Responsible Research and Innovation Systems

Flemish experiment

Examples of workshop output

<http://www.fotrris-h2020.eu>

This project has received funding from the *European Union's Horizon 2020* research and innovation programme under grant agreement No 665906

Document Information

Grant Agreement #: 665906

Project Title: Fostering a Transition towards Responsible Research and Innovation Systems

Project Acronym: FoTRRIS

Project Start Date: 01 October 2015

Related work package: WP 5: Communication and Dissemination

Related task(s): Task 5.2: Data Management Plan

Lead Organisation: VITO

Submission date: 18/10/2018

Dissemination Level: Public

About the FoTTRIS project

FoTTRIS develops and introduces new governance practices to foster Responsible Research and Innovation (RRI) policies and methods in Research and Innovation (R&I) systems.

FoTTRIS stresses that RRI is a collaborative activity from the very beginning. Therefore FoTTRIS adds the prefix 'co' to the acronym RRI. Important present-day challenges are of a global nature but manifest themselves in ways that are influenced by local conditions. Thus, FoTTRIS focusses on glocal challenges, i.e. local or regional manifestations of global challenges and on local opportunities for solving them.

FoTTRIS performs a transition experiment, i.e. an experiment to support the transformation of present-day research and innovation strategies into co-RRI-strategies. It designs, tests and validates the organisation, operation and funding of co-RRI competence cells. A competence cell is conceived as a small organisational unit, which functions as a local one-stop innovation platform that encourages various knowledge actors from science, policy, industry and civil society to co-design, -perform, and -monitor co-RRI-projects that are attuned to local manifestations of global sustainability challenges.

Since research and innovation systems and practices in EU member states and within different research performing organisations vary, FoTTRIS experiments the implementation of new governance practices in five member states. These five experiments are evaluated, validated and constitute the basis for FoTTRIS policy recommendations towards EU and member states policy makers so as to enforce co-RRI into the national and EU R&I systems. Training is dispensed to various stakeholders, so as to form them to establish other co-RRI competence cells.

For more information see <http://www.fotrris-h2020.eu>

List of documents related to the Flemish Transition Experiment

Type of documentⁱ	Title of document (in English)
First draft of a project concept presented to the group working on the development of a sustainable built environment in the neighbourhood Kiel (Antwerp) during the third workshop organized during the Flemish experiment.	Draft project concept
Example of a reviewed version of the first draft project concept	Reviewed draft project concept
8 examples of files in which the first draft project concept was rated by participants of the third workshop organized during the Flemish experiment.	Project rating
3 examples of files in which a summary is given of potential improvements to the first draft project concept by one of the participants of the third workshop organized during the Flemish experiment.	Potential improvements to the draft project concept

---

ⁱ All documents are in Dutch and can be found in this document in the order mentioned here.

Circulair renoveren in theorie

Een van de ambities die aan de basis ligt van dit project is om materiaalkringlopen optimaal te sluiten. Dit betekent dat bouw- en sloopafval dat vrijkomt bij renovaties op het Kiel op een dergelijke manier moet worden gesorteerd en verwerkt dat hergebruik en recyclage mogelijk worden. Daarom zal onderzoek worden gedaan naar wat, vanuit economisch, ecologisch en logistiek oogpunt, de beste manier is om met dit bouw- en sloopafval om te gaan. Daarnaast zal het ontwerp van kleine én grootschalige renovaties vanaf nu rekening houden met het hergebruik van bouwmaterialen en -elementen in de toekomst. Ook dit vraagt nog bijkomend onderzoek, op maat van de noden en concrete vragen op het Kiel, naar gebouwonwerp, innovatief materiaalgebruik en nieuwe renovatietechnieken.

Nieuwe modellen om private en publieke kosten en baten en eigenaarschap op elkaar af te stemmen

Het circulair renoveren van de private en publieke ruimte in functie van duurzaam wonen, roept een aantal vragen op, zoals:

- » Hoe duurzame renovatie financieel mogelijk maken voor armere bevolkingsgroepen?
- » Hoe de kosten en baten verdelen over gebruikers van gedeelde ruimte t.o.v. privaat gebruik (bv. parkeerplaatsen voor deelauto's t.o.v. individuele parkeerplaatsen, ruimte met gedeelde wasmachines, gedeelde groenruimte, daken ter beschikking gesteld voor opwekking hernieuwbare energie of stadslandbouw, etc.)?
- » Hoe bouw- en sloopafval dat nog kan worden hergebruikt of hoogwaardig gerecycleerd correct waarderen?

Dit onderzoeksluik zal onderzoeken welke modellen er al bestaan om op deze en soortgelijke vragen een antwoord te bieden, rekening houdend met de specifieke vragen die hierrond leven op het Kiel, en waar nodig nieuwe modellen ontwikkelen.

Projectperiode
2019 - 2023

Circulair renoveren in praktijk

De nadruk ligt in dit project op de praktijk, wat wil zeggen dat er het hele project lang ook écht gebouwd wordt. Al in het eerste projectjaar wordt gestart met kleinschalige, maar kwalitatief hoogstaande ingrepen die een voorbeeldfunctie kunnen vervullen in de buurt. Ook wordt de renovatie opgestart van enkele icoonprojecten: meer grootschalige renovaties die de langetermijn ambitie voor de buurt verbeelden. De daarop volgende jaren vinden steeds tegelijkertijd verschillende klein- en grootschalige renovaties plaats. In het straatbeeld is duidelijk te zien dat op die plekken gebouwd wordt aan een 'circulair Kiel' (bv. via infobord). Buurtbewoners en andere geïnteresseerden krijgen de mogelijkheid om deze werven te bezoeken en te praten met architecten en andere deskundigen. Ook wordt een 'loket' opgezet in de wijk waar iedereen met vragen rond zijn verbouwing de nodige deskundige begeleiding krijgt.

Projectdoelstelling
Binnen 5 jaar is er een gedeelde visie ontwikkeld op 'circulair Kiel' en zijn de nodige structuren uitgebouwd om te garanderen dat elke kleine of grote ingreep in de gebouwde omgeving er bijdraagt aan deze gewenste toekomst.

Participatief visievormingstraject

Dit onderzoeksluik heeft tot doel om vanuit de praktijk, maar geïnspireerd door wat theoretisch mogelijk is, na te denken over circulaire gebiedsontwikkeling in de stadswijk 'Kiel'. Het eindproduct van dit traject is een visie op hoe de gebouwde omgeving in de wijk er in 2050 uit zal zien, en hoe deze het voor de bewoners mogelijk zal maken op een duurzame manier te leven. Deze visie zal leidend zijn voor de rest van het onderzoek, en zal aan volgende criteria voldoen:

- » **transdisciplinaire visie** op 'circulair Kiel' die voortbouwt op **state-of-the-art inzichten**:
  - » visie ontwikkeld tijdens FoTRRIS cocreatietraject
  - » BAMB (H2020-project): Synthesis of the state-of-the-art
  - » Roadmap Circulaire Gronduitgifte - een introductie in circulaire bouwprojecten (Gemeente Amsterdam)
- » **participatief traject** met en door buurtbewoners vormgegeven en begeleid door kennisinstellingen en relevante overheden en gecommuniceerd via projectwebsite en andere relevante kanalen
- » **iteratief reflectief proces**: intensief proces aan het begin van het project om vanuit wat theoretisch mogelijk is te komen tot een concrete visie - daarna: 'schaven aan visie' op basis van jaarlijkse terugkoppeling over wat daadwerkelijk werd gerealiseerd en nieuwe inzichten

Metten is weten

Wat zijn de basisvereisten die bewoners stellen aan een duurzame woonomgeving? In het visievormingstraject zullen deze worden opgesteld. In dit deel van het project zullen deze kwalitatieve vereisten worden dovertaald naar parameters die door de bewoners zelf kunnen worden gemeten, jaren lang, zodat de kwaliteit van de woonomgeving op het Kiel kan worden opgevolgd. In dit onderzoeksluik zal ook een gebruiksvriendelijk platform worden ontwikkeld, dat deel uitmaakt van de projectwebsite, waarlangs data kunnen worden ingegeven. Over de data zelf, dus over de score die behaald wordt op alle parameters, zal op continue basis worden gecommuniceerd via de projectwebsite.

Circulair renoveren in theorie

Een van de ambities die aan de basis ligt van dit project is om materiaalkringlopen optimaal te sluiten. Dit betekent dat bouw- en sloopafval dat vrijkomt bij renovaties op het Kiel op een dergelijke manier moet worden **gesorteerd en verwerkt** dat hergebruik en recyclage mogelijk worden. Daarom zal onderzoek worden gedaan naar wat, vanuit economisch, ecologisch en logistiek oogpunt, de **beste manier** is om met dit bouw- en sloopafval om te gaan. Daarnaast zal het ontwerp van kleine én grootschalige renovaties vanaf nu rekening houden met het hergebruik van bouwmaterialen en -elementen in de toekomst. Ook dit vraagt nog bijkomend onderzoek, op maat van de noden en concrete vragen op het Kiel, naar gebouwonwerp, innovatief materiaalgebruik en nieuwe renovatietechnieken.

Nieuwe modellen om private en publieke kosten en baten en eigenaarschap op elkaar af te stemmen

Het circulair renoveren van de private en publieke ruimte in functie van duurzaam wonen, roept een aantal vragen op, zoals:

- » Hoe duurzame renovatie financieel mogelijk maken voor armere bevolkingsgroepen?
- » Hoe de kosten en baten verdelen over gebruikers van gedeelde ruimte t.o.v. **privaat gebruik** (bv. parkeerplaatsen voor deelauto's t.o.v. individuele parkeerplaatsen, ruimte met gedeelde wasmachines, gedeelde groenruimte, daken ter beschikking gesteld voor opwekking hernieuwbare energie of stadslandbouw, etc.)?
- » Hoe bouw- en sloopafval dat nog kan worden hergebruikt of hoogwaardig gerecycleerd correct waarderen?

Dit onderzoeksluik zal onderzoeken welke modellen er al bestaan om op deze en soortgelijke vragen een antwoord te bieden, rekening houdend met de specifieke vragen die hierrond leven op het Kiel, en waar nodig nieuwe modellen ontwikkelen.

Focus niet enkel op sorteren en verwerken, maar kijk ook naar demontage.

Zoiets als 'beste manier' bestaat niet. Kijk naar de aard van de materialen die vrijkomen en naar de mate waarin ze kunnen worden hergebruikt of ingezet voor de productie van nieuwe bouwmaterialen, en naar de schaal van het project.

Projectperiode
2019 - 2023

Projectdoelstelling

Binnen 5 jaar is er een gedeelde visie ontwikkeld op 'circulair Kiel' en zijn de nodige structuren uitgebouwd om te garanderen dat elke kleine of grote ingreep in de gebouwde omgeving er bijdraagt aan deze gewenste toekomst.

: Gaat dit er (soms onterecht) van uit dat 'duurzamer' ook 'duurder' is? Misschien is de vraag niet 'hoe financieel mogelijk' maken (in de enge zin geïnterpreteerd), maar 'welk financieel systeem nodig om het mogelijk te maken'.

Naast de ruimtelijke indeling, is ook een indeling volgens de tijd mogelijk: moet iedereen altijd eigenaar zijn van alles, of kan een blijvende structuur beheerd worden door een coöperatieve, terwijl de tijdelijke invulling misschien sterker aan de gebruiker gelinkt is?

Is de waardering nodig vooraleer vastligt of het 'afval' ook kan worden hergebruikt (hangt er van af wat je onder 'kan' verstaat).

Circulair renoveren in praktijk

De nadruk ligt in dit project op de praktijk, wat wil zeggen dat er het hele project lang ook écht gebouwd wordt. Al in het eerste projectjaar wordt gestart met **kleinschalige, maar kwalitatief hoogstaande ingrepen** die een voorbeeldfunctie kunnen vervullen in de buurt. Ook wordt de renovatie opgestart met **icoonprojecten**: meer grootschalige renovatie langetermijn ambitie voor de buurt verbouwen daarop volgende jaren vinden steeds te verschillende klein- en grootschalige plaats. In het straatbeeld is duidelijk te zien dat op die plekken gebouwd wordt aan een 'circulair Kiel' (bv. via infobord). Buurtbewoners en andere geïnteresseerden krijgen de mogelijkheid om deze werven te bezoeken en te praten met architecten en andere deskundigen. Ook wordt een 'loket' opgezet in de wijk waar iedereen met vragen rond zijn verbouwing de nodige deskundige begeleiding krijgt.

Enkel renovaties waarvoor een bouwvergunning nodig is of ook renovaties zonder bouwvergunning?

Metten is weten

Wat zijn de basisvereisten die bewoners stellen aan een duurzame woonomgeving? In het visievormingstraject zullen deze worden opgesteld. In dit deel van het traject worden de **behoefte** van de bewoners vastgesteld. **Bewoners zijn niet altijd onderlegd in het vaststellen van wat ze nodig hebben (dat is vaak iets anders dan wat ze willen). Het is belangrijk om hen te informeren en feedback te geven aan gebruikers over hun impact en de verandering daarvan is (voor zover ik me onderzoek kan herinneren, maar dan enkel in energieaspecten) wel erg effectief.** De data worden ingevoerd op de projectwebsite, waarlangs data kunnen worden ingegeven. Over de data zelf, dus over de score die behaald wordt op alle parameters, zal op continue basis worden gecommuniceerd via de projectwebsite.

Participatief visievormingstraject

Dit onderzoeksluik heeft tot doel om vanuit de praktijk, maar geïnspireerd door wat theoretisch mogelijk is, na te denken over **circulaire gebiedsontwikkeling in de stadswijk 'Kiel'**. Het eindproduct van dit traject is een visie op hoe de gebouwde omgeving in de wijk er in 2050 uit zal zien, en hoe deze het voor de bewoners mogelijk zal maken om deze visie te realiseren. Het traject zal leidend zijn voor de rest van het onderzoek, en zal de volgende vragen beantwoorden:

- » **transdisciplinaire visie** op 'circulair Kiel' die voortvloeit uit de volgende trajecten:
  - » visie ontwikkeld tijdens FoTRRIS cocreatietraject
  - » BAMB (H2020-project): Synthesis of the state-of-the-art
  - » Roadmap Circulaire Gronduitgifte - een introductie in circulaire bouwprojecten (Gemeente Amsterdam)
- » **participatief traject** met en door buurtbewoners vormgegeven en begeleid door kennisinstellingen en relevante overheden en gecommuniceerd via projectwebsite en andere relevante kanalen
- » **iteratief reflectief proces**: intensief proces aan het begin van het project om vanuit wat theoretisch mogelijk is te komen tot een concrete visie - daarna: 'schaven aan visie' op basis van jaarlijkse terugkoppeling over wat daadwerkelijk werd gerealiseerd en nieuwe inzichten

Heeft het Kiel het potentieel om circulair te zijn? Of hoeft het daarom niet circulair op zichzelf te zijn?

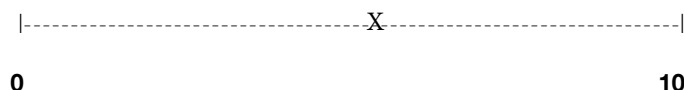
Project Rating Scale

1

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

- Het durft een zeer grote uitdaging aan te gaan.
- Ik ken tot nog toe geen voorgangers.
- Maatschappelijk - sociaal - ecologisch zinvol.

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

Beter omschrijven wat er verstaan wordt onder circulair renoveren:

- Paspoort bijhouden van de gebruikte materialen?
- Enkel tweedehandse materialen?
- Of materialen die eenvouding een tweede leven kunnen krijgen?

Is renoveren in het stedelijke weefsel al niet 80% van het circulaire gedachtegoed?

Gaat het verder dan het materiaal?

(Gevel)elementen inwisselen

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Zie antwoord op vorige pagina.

2 verschillende deelambities: circulair bouwen en kwalitatief wonen.

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

Vanaf volgende meeting/workshop bewoners van Kiel mee rond de tafel zetten.

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Ik denk dat hetzelfde project met enkel de ambitie 'kwalitatief hoogstaande ingrepen' en 'duurzame woonomgeving' en 'kwalitatieve woningen' al ambitieus is. Hierbij ook nog bewust omgaan met afval- en materialenbeheer.... Ik twijfel of je zover geraakt. (Want weten we zelf al voldoende hoe je renovatieprojecten moet aanpakken? Hebben we al voldoende kennis over hoe we deze ambitie aanvliegen in praktijk?)

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

Eerst en vooral al duidelijk en concreet aangeven wat daaronder verstaan wordt en kan bereikt worden.

- voorbeeld 1: die en die isolatipanelen zijn na 20 jaar in een ander huis herbruikbaar of kunnen opnieuw ontmanteld worden of zijn biodegradeerbaar of ...
- voorbeeld 2: bij die en die firma kan je condensatieketels als dienst krijgen
- voorbeeld 3: die firma zal de zonnepanelen na 30 jaar terugnemen om correct te ontmantelen / herinstalleren
- ...

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

**Deze ambitie is voor bewoners van het Kiel zelf het meest relevant.
Voor bewoners meeste meerwaarde.**

Er is voldoende kennis over wat de stappen zijn om tot kwalitatieve woningen te komen:

- geen vocht --> ventileren
- lage energiefactuur --> condensatieketel + isoleren + zonnepanelen
- licht en lucht
- ...

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

- stedelijk wijkoverleg
- openbaar domein --> ruimte voor recyclage
- ecohuis / begeleiding
- financiering
- projectleiding
- bedrijven (groepsaankopen)
- bewoners (belangrijkste!)
- OVAM
- AG Vespa

Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

asap de bewoners betrekken (of enkele change makers)

- warmtenet: is er restwarmte in de buurt?
- waterbuffering (groendak)? + herbruikwater
- gemeenschappelijke drop-off kast voor e-commerce
- ...

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Te weinig concrete info over welke acties er gepland zijn op het vlak van circulair renoveren.

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Wat zou jij weglaten?

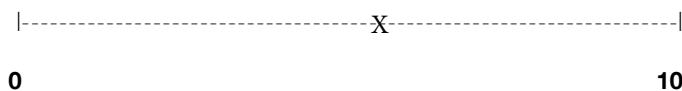
Project Rating Scale

2

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

Kostprijs + berekening ervan + funding (eindgebruiker en andere?)

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

(Inter)nationale uitwisseling met projecten + cijfers

Best practices?

Beoogde doelstellingen?

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

|-----x-----|

0

10

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

OK

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Kwalitatief wonen: overstijgt afval- en materialenbeheer.

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Woonbeleid:

- connectie
- diversiteit
- densiteit
- collectiviteit

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

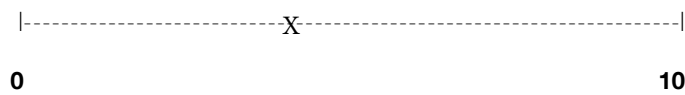
Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Welke samenwerkingen met welke sectoren expliciteren + hoe burgers erbij? En hoe ze motiveren? + opiniemakers

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Onderschrijving, dan concreet trekken.

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

3

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

**Probeert eindgebruiker mee te nemen.
Transitie-experiment om langetermijn visie te ondersteunen.**

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

Niet duidelijk of de hele waardeketen is meegenomen.

- + sociale huisvestingsmaatschappij
- + co-housing case
- + bouwprofessionals
- + financierders --> upfront capital costing

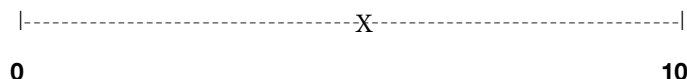
Van visie (gebaseerd op BAMB en TWOL veranderingsgericht bouwen) naar implementatie

Ondersteuning van Living Lab: proces

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

Mist nog integratie tussen oplossingskader voor systeemknooppunten.

Van visie naar implementatie (living lab)

Opschaalbaar kader om circulair renoveren over heel België/Europa te implementeren voor meerdere stakeholders.

Integratie van:

- technologisch: HISER, BAMB, TWOL Veranderingsgericht Bouwen
- data: BIM, Material Passport ----> BAMB
- businessmodellen (circulator, BAMB)
- financieel
- beleid
- participatie over de gehele waardeketen

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

Wat zou jij weglaten?

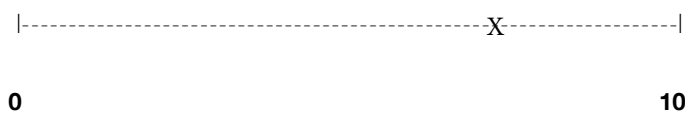
Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Concrete aanpak ontbreekt.

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

4

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

- link tussen theorie en praktijk
- financiële aspecten aanwezig
- concrete case
- participatief traject

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

- Link met de bouwsector en logistieke sector
- mist gebruik van circulaire businessmodellen

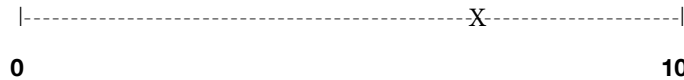
Wat zou jij weglaten?

visie 2050: te ver weg

Deze stip aan de horizon is fijn en kan zeker nuttig zijn, maar beter visie 2025 of 2030, en daarbij wel rekening houden met mogelijke toekomstvisies (bv. zorgen dat veranderingsgerichtheid er in zit).

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Als we kijken naar praktijk vandaag gaat dit project duidelijk stappen verder.

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

Implementeer de kleinschalige ingrepen direct in de icoonprojecten. Zorg dat dit 1 integraal concept wordt.

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Vandaag nog maar zeer weinig hergebruik en hoogwaardige recyclage. Dit project kan daar positief aan bijdragen.

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

Noem het geen afval maar een grondstof. Zorg dat de waarde van de vrijgekomen grondstoffen helder is voor alle relevante partijen: Wat kan bv. de ruwbouwer met grondstof x uit de sloop doen? Welke stappen moeten genomen worden? Wat zijn de toepassingen? Welke businessmodellen?

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Circulair --> gezond voor gebruiker als het echt circulair is. Dus: niet enkel woningen die energetisch performant zijn, goede ventilatie, ... maar die bv. ook geen materialen bevatten die VOC's in het binnenklimaat vrijgeven.

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

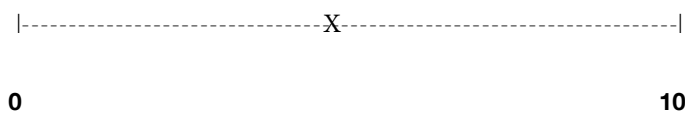
Zorg dat circulair renoveren niet enkel op individuele woongebouwen wordt aangepakt, maar op straat- en wijkniveau, zodat straat en wijk ook kwaliteit toevoegen aan het wonen.

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Participatie met overheden, bewoners en kennisinstellingen.

Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Betrek ook de bouwsector, lokale KMO's, scholen, ...

Opzetten van bouwketens voor de hele bouwkring nog toevoegen.

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Op hoog niveau al concreet genoeg. Gaat al naar werkpaketten.

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Moet nog verder uitgediept worden.

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

5

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

Langetermijndenken

Participatieve en iteratieve

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

Betrekken van bouwpartners

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

Niet voor renovatie gaan, maar voor sloop en nieuwbouw.

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

- Meerdere sites
- Breder partner-/bedrijvensnetwerk betrekken waar dit model de standaard wordt.

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

0

-----x

10

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

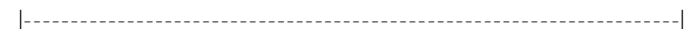
Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

0

10

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

6

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

Participatief en circulair.

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

Kijken naar technologie en culturele bewegingen.

Technologie:

- niet alleen circulair maar ook energieneutraal
- energieopwekking op wijkschaal
- bouwfablab

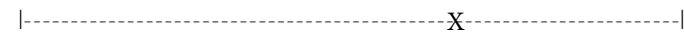
culturele bewegingen:

- cocreatief
- customisable
- sharing

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

De focus op materiaalbeheer is er, maar is materiaalfocus de hoofdzaak?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

Meer participatie in upcycling projecten.

- + sharing van projecten ter inspiratie van anderen.
- + bouwfablab

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

User input gaat veel meer relevante oplossingen brengen.

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Oplossingen delen om incrementele innovatie te stimuleren i.p.v. het wiel opnieuw uitvinden.

One size does not fit all. Maar je kan wel kleine aanpassingen maken om oplossingen voor jou relevanter te maken.

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Goede mix van actoren die willen ageren.

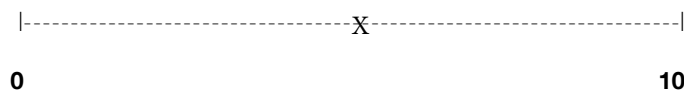
Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Meer gebruikersgroepen participatie + verduurzamingspartners die de oplossingen op verschillende locaties willen implementeren.

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Er is al wat focus.

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Kijken naar concrete projecten die hierin passen.

- bouwfalab + shill building
- ownership model
- solution sharing model

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

7

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

breed participatief proces:

- nu vooral **bottom-up: divers publiek**
- ook oefening **top-down maken: vanuit wijk- en stadsniveau durven kijken**

hoe financieren?

aanpassingsvermogen van een wijk/gebouw:

- veel onzekerheden
- durven in scenario's denken en kijken
- Wat is hier nog waardevol?

Wat zou jij weglaten?

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

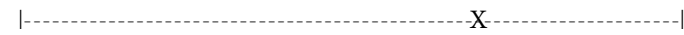
Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

OK!

Wat zou jij weglaten?

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

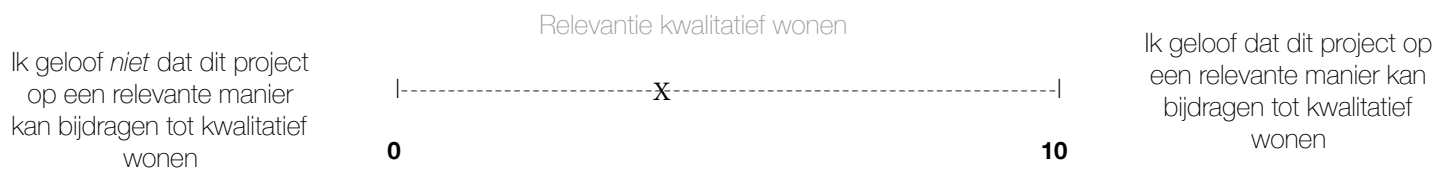
Zeker al OK!

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

2 pistes:

- DIY
- fabrikanten/aannemers betrekken

Wat zou jij weglaten?

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Zijn mensen mee? Divers publiek!

Mensen vertegenwoordigen

Waarop focus je? cfr. primaire behoeften als sanitair of verwarming (primaire behoeften)

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

0

|-----|

10

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

Meer expliciet de ganze bouwketen betrekken en in beeld brengen.

'Winners' en 'losers':

- slopers
- aannemers
- architect
- bouwheer
- financiële instellingen
- fabrikanten en groothandel

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

0

10

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Wat zou jij weglaten?

Project Rating Scale

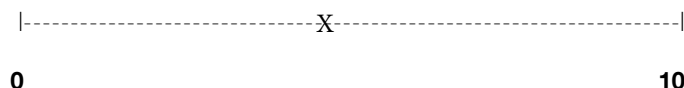
8

Wat vind je van het huidige voorstel? Geef je score.

Algemeen

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan ontbreekt er iets.

Als ik naar het geheel van het projectvoorstel kijk, dan voldoet het aan mijn verwachtingen

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Wat maakt dit voorstel al goed?

participatie
burgers betrekken
voorbeeldrenovaties
starten met doen

Wat zou jij toevoegen om het beter te maken?

visie...
snelheid
meer concrete voorbeelden
kortetermijndoelen
deliverables
voorbeelden van deelprojecten
lokaal wijkluik / website

Wat zou jij weglaten?

scores
moeilijke nietszeggende woorden
projectwebsite

Ambitie / lef

Met dit project tonen we
onvoldoende ambitie / lef

Met dit project tonen we
voldoende ambitie / lef

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0? Op welke manier toont dit voorstel al lef / ambitie?

5 jaar om een gedeelde visie te ontwikkelen??

Wat zou jij toevoegen om het ambitieuzer te maken, om nog meer lef te tonen?

uitvoeringsdoelen

concreet maken

Wat zou jij weglaten?

... nogal wat.

Relevantie duurzaam afval- en materialenbeheer

Ik geloof *niet* dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

0

10

Ik geloof dat dit project op een relevante manier kan bijdragen tot duurzamer afval- en materialenbeheer

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

het woord 'relevant'

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op duurzamer afval- en materialenbeheer nog groter te maken?

'concreet'

Wat zou jij weglaten?

'op een relevante manier'

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

**Denk dat de visie/doelen niet gaan over kwalitatief wonen.
Los van dat geen omljnd begrip is.**

Wat zou jij toevoegen om de impact van het project op kwalitatief wonen nog groter te maken?

Amibities op het vlak van wonen:

- diversiteit
- collectiviteit
- connectiviteit
- densiteit

--> Woonvisie richting geven.

Wat zou jij weglaten?

Samenwerking

Hiervoor heb ik / heeft onze organisatie absoluut geen andere actoren nodig. Dit kunnen we zelf.

0

|-----x

10

Om dit te realiseren hebben we absoluut andere actoren nodig.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Je kunt niets alleen.

Samenwerking en kennisdeling.

Wat zou je toevoegen om van dit voorstel een interessanter samenwerkingsproject te maken?

?

Welke projecten / mensen / organisaties zouden jij nog bij dit verhaal betrekken?

Nogal wat.

Heel lijstje.

Concreet

Dit voorstel is *niet* concreet
genoeg.

x

0

10

Dit voorstel is concreet
genoeg.

Wat maakt dat je dit voorstel al x scoort en niet 0?

Zie voorgaande pagina's.

Wat zou jij toevoegen om dit voorstel nog concreter te maken?

Wat zou jij weglaten?

1. Titel project:

De straat is van A

2. Gewenst resultaat?

Wat zou je graag zien gebeuren als resultaat van jullie project?

90% van de eigenaars van de gebouwen in de straat doen mee en stappen van eigendom van hun huis in het eigenaarschap van hun straat.

Garantie is: schatting huis (veroudererd en evt. bouwvallig) = bv. 100.000 euro

na 5 jaar krijgt de eigenaar bv. 200.000 euro
ofwel stapt hij er dan uit, ofwel niet en behoudt hij zijn huis

Om mensen te overtuigen: dit brengt geld op!

3. Wie betrekken + waarvoor:

eigenaars

investeerders zoals banken, de stad, sociale
huisvestingsmaatschappijen, energieleveranciers, etc.

4. Voorstel aanpak:

Investerings op wijkniveau:

- energie-infrastructuur
- bouw fab lab
- water + groen
- ...

Investerings op gebouwniveau:

- afbraak + nieuwbouw = veranderingsgericht of ontmantelbaar (vooronderzoek doen en prototype tonen!) (kan ook modulair zijn)
- renovatie = isolatie en nieuwe ramen, zonnepanelen, condensatieketel, regenwaterput, ...

Werken via groepsaankopen voor diensten, gebouwcomponenten, materialen, ...

Materiaalpaspoorten?

Coöperatieve structuur opzetten?

5. Troeven van dit voorstel:

Waarde van het huis is nu bv. 100.000 euro

Er wordt een bijkomende 100.000 euro geïnvesteerd door een coöperatieve, bank of andere partijen
= 200.000 euro

Na renovatie (en opwaardering van de wijk): het huis is bv. 250.000 euro waard geworden

Bij verkoop kan dan 125.000 worden uitgekeerd aan de eigenaar en 125.000 aan de andere investeerder(s).

1. Titel project:

2. Gewenst resultaat?

Wat zou je graag zien gebeuren als resultaat van jullie project?

Meer actief betrekken van de hele bouwketen:

- slopers
- aannemers
- fabrikanten
- financiële instellingen
- ...

Garanties rond ketenbeheer want er zijn altijd winnaars en verliezers!

Bewoners/eigenaars: Stel de vraag 'Wat is duurzaam wonen?'
Beslis niet boven de hoofden van deze mensen!

3. Wie betrekken + waarvoor:

zie hierboven

Stimuleer kruisbestuiving tussen al deze actoren en probeer draagvlak te creëren

Laat ieder excelleren in zijn eigen expertisedomein

4. Voorstel aanpak:

TRANSITIE OP SYSTEEMNIVEAU

Durven in vraag stellen: Wat is nog waardevol qua patrimonium?
Betekent: tabula rasa voor sommige gebouwen!

VER durven doordenken

Wie zal garant staan voor recuperatie materiaalstromen?

Nodig om systeem op te zetten waarbij bewoners de garantie krijgen dat ze voor een bepaalde financiële inspanning kunnen wonen. - sociale stabiliteit

5. Troeven van dit voorstel:

MOET VERDER GAAN DAN LOUTER 'WONEN' OF 'DUURZAAM BOUWEN'

- terug open ruimte creëren
- economische activiteiten stimuleren binnen de stad
- sociale cohesie garanderen!

OPSCHALING MOGELIJK

1. Titel project:

2. Gewenst resultaat?

Wat zou je graag zien gebeuren als resultaat van jullie project?

Schaalbaar bouwproces (volledige bouwkring)

Dynamische beslissingsboom:

- instrument dat in elke stap van het bouwproces kan gebruikt worden om de juiste keuzes te maken.
- instrument dat overzicht geeft van de kosten en baten die met een keuze gepaard gaan.

concrete businessmodellen voor renovatie

4. Voorstel aanpak:

1. Theoretische beslissingsboom ontwikkeld door VITO
2. Bouwkring aanbesteden: toetsen in praktijk aan een aantal cases
3. Bouwkring aan tafel krijgen: analyse van materialen afkomstig uit de sloop (omgeving, materialen, typologie, ...) Sector vanaf stap 1 integreren!
4. Toepassen in de praktijk: een aantal cases uitvoeren
5. Feedback op beslissingsboom en bouwproces vanuit praktijkcases

3. Wie betrekken + waarvoor:

bouwbedrijven (breed): sloopbedrijven, leveranciers, architecten, ...
Stedenbouwkundigen
logistieke sector
bewoners en eigenaars van gebouwen
investeerders
(lokale) overheden
kennisinstellingen

5. Troeven van dit voorstel:

Minder denkwerk, geen visiebewaker nodig.
Relevant/profitabel voor bedrijven
Schaalbaar